

כשירות תקשורתית

יעדים נדרשים והצעות לפעילויות המקדמות את השגתם

הקדמה

תחום הכשירות התקשורתית כולל שני היבטים: **ידע לשוני וכישורי שיח**.

ידע לשוני כולל היבטים שונים ברמת המילה – פונולוגיים, מילוניים ומורפולוגיים, ברמת המבט – תחביר וברמת צירופי מבעים – השיח (discourse).

כישורי שיח כוללים את היכולת להשתמש בשפה למטרות תקשורת בין-אישית באופן ההולם את הנסיבות ואת ההקשר החברתי-תרבותי. הם מתבצעים בשלושה תהליכים תקשורתיים: **מנגנוני**

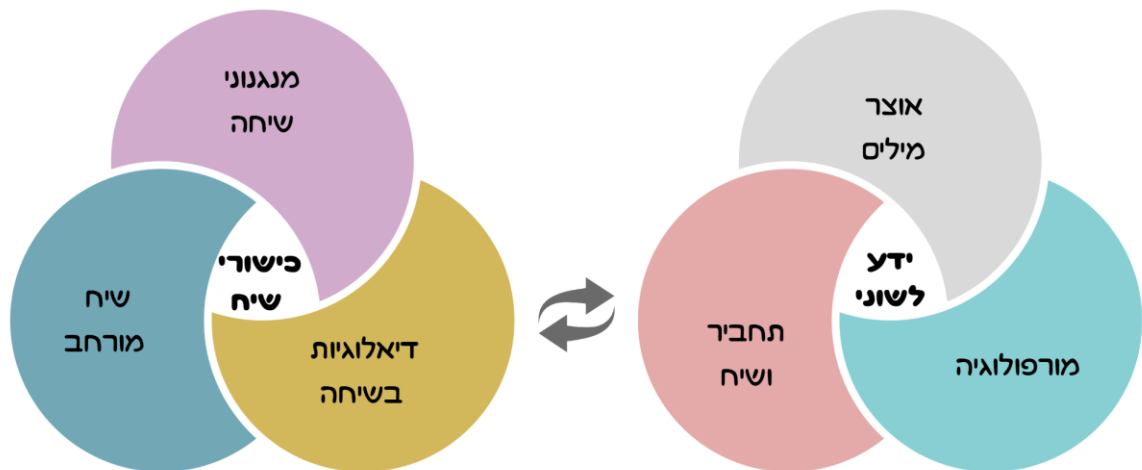
שיחה, דיאלוגיות בשיחה ושיח מורחב.

הכשירויות התקשורתיות מתפתחות לאורך השנים – הידע הלשוני הופך עשיר יותר ויכולות השיחה והשיח משתכללות ומשרתות את היכולת התקשורתית של דובר השפה. במקביל הן משרתות את התפתחותן של יכולות השפה הכתובה – רכישת הקריאה והכתיבה וההבנה וההפקה של טקסטים כתובים. הלמידה הבית ספרית מעלה את המודעות למאפיינים של השפה ולדפוסי השיח, ואלה מהווים חלק בלתי נפרד מהמטען התרבותי שהילדים רוכשים.

בתרשים מוצגים רכיבי הידע הלשוני והתהליכים התקשורתיים. רכיבי הידע הלשוני קשורים זה בזה וכך גם התהליכים התקשורתיים. בין הידע הלשוני וכישורי השיח מתקיימים יחסי גומלין: רכיבי הידע הלשוני משרתים את כישורי השיח, וככל שהשיח רחב יותר ומגוון, וככל שהילדים מתנסים בו בהקשרים שונים ורבים, כך הוא מעשיר את הידע הלשוני. כל אחד מהרכיבים הללו מתואר בהרחבה בתוכנית הלימודים.

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית, אגף שפות
הפיקוח על הוראת העברית בגיל הרך וביסודי

עקרונות להעשרה, לטיפול ולפיתוח הכשירות התקשורתית

- ← ההוראה של תחומי הכשירות התקשורתית – הידע הלשוני וכישורי השיח – מביאה בחשבון את יכולות הדיבור של הדוברים ואת השפה העברית כשפת אם ומטרתה היא להעשיר, לטפח ולפתח את הידע הקיים.
- ← הידע הלשוני וכישורי השיח נרכשים ומתפתחים בהקשרים תוכניים ותרבותיים מגוונים – דבורים וכתובים.
- ← העשרת הידע הלשוני, טיפוחו ופיתוחו נעשים:
 - * דרך חשיפה לשפה תקינה ובמשלב לשוני תואם;
 - * דרך יצירת הזדמנויות שיח רבות ועידוד הלומדים לשוחח ולהביע את עצמם;
 - * דרך פיתוח יכולת החשיבה על הלשון (מודעות לשונית);
 - * דרך היכרות של מונחים המתארים תהליכים בלשון (דוגמה: 'חריזה') ומבנים לשוניים (דוגמה: 'שורש').
- ← הלמידה בתחומי הכשירות התקשורתית אינה מנותקת מהקשר. היא נעשית בתוך הקשר רלוונטי ואותנטי לצורכי הלומדים בהווה ובעתיד, בגן, בבית הספר ומחוצה להם והיא משלבת למידה מפורשת ומכוונת תוך ניצול הזדמנויות למידה אקראיות.
- ← **ההוראה המפורשת** כוללת שיח על המבנים הלשוניים, והאופן שבו הם פועלים בשפה, ועל דפוסי השיח המאפשרים תקשורת פורה.

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית, אגף שפות
הפיקוח על הוראת העברית בגיל הרך וביסודי

- ← **הלמידה האקראית** נעשית תוך זיהוי הזדמנויות שבהן אפשר להרחיב את השיח סביב תופעות לשוניות לסוגיהן (דוגמה: למה ילדים טועים ואומרים 'עיפרונים?').
- ← הלמידה המפורשת והלמידה האקראית מביאות בחשבון את הידע של הלומדים. הן מתבססות עליו וקושרות את הידע החדש לידיע הקיים.
- ← הלמידה נעשית תוך כיבוד ההבעה האישית והלשון הייחודית לכל דובר, ותוך התייחסות למוסכמות השימוש בשפה בהקשר החברתי-תרבותי.
- ← עידוד הלומדים לשוחח ולהביע את עצמם והרחבת הזדמנויות השיח בין הלומדים לבין עצמם ובין הלומדים והגננת או המורה הם הדרך המיטבית להעשרה, לטיפול ולפיתוח הכשירות התקשורתית.

בלוחות הבאים מתוארים **היעדים הנדרשים בתחומי הכשירות התקשורתית** (הידע הלשוני וכישורי השיח), **מגוון ההתנהגויות המעידות על השגתם**, לצד **הצעות לפעילויות המקדמות את השגתם**.

הלוחות מחולקים לשלוש תקופות גיל ומביאים בחשבון את המאפיינים הייחודיים של הסביבה החינוכית ואת היכולות ההתפתחותיות של הלומדים – 'מאפייני הלומד':

גן צעירים – גילים 3 – 4

גן בוגרים – גילים 5 – 6

כיתות א-ב

כישורי שיח
פעולות דיבור (שיחה)
יעדים נדרשים ומגוון התנהגויות המעידות על השגתם יכולת לנהל דיאלוג סביב נושאים מגוונים ומרוחקים המאפיינים כבר את השיח הבית ספרי-אקדמי. (היכולת לנהל דיאלוג מתפתחת, מתרחבת ומשתכללת הן בזכות התפתחותם של הכישורים הקוגניטיביים, החברתיים והרגשיים של התלמידים, והן בזכות "ארגז הכלים הלשוני" ההולך ומתעשר.) <u>מגוון התנהגויות המעידות על השגת היעד:</u> פעולות דיבור 1. מביעים פעולות דיבור להשגת מגוון מטרות תקשורתיות. פעולות הדיבור הולכות ונהיות "מדויקות", עקיפות ומורכבות יותר. למשל, ילדים יכולים להבין אמירה כגון "אני מאוכזב/ת מההתנהגות של הכיתה בספרייה". אמירה זו מקפלת בתוכה תלונה /אכזבה וכן בקשה לשינוי התנהגות עתידית או ערעור על דברים שנאמרו.. 2. מכנים פעולות דיבור בשםם (הבטחה, התנצלות, בקשה) ודנים בהן כדי להבין מה משמעותן כלפי הנמען העתידי. מנגנוני שיחה 1. שומרים על קשב הדדי במהלך שיחה ברצף של מספר תורות, כאשר התמיכה של בן השיח הבכיר בשיחה יכולה להיות מופחתת או להיות מותאמת לנושא. 2. ממתנים לתור הדיבור בהמתנה קצרה ומאופקת ללא הפרעה לדובר. דיאלוגיות בשיחה 1. לוקחים חלק פעיל בשיח עמיתים דיאלוגי, ומגלים מודעות לניהול שיחה (לדוגמה, ילד מנסה להחזיר את השיחה לנושא המקורי). 2. מפרשים סימנים עדינים שאנשים משדרים באמצעות שפת הגוף, הבעות הפנים, אינטונציה ורמזים מילוליים ולא מילוליים כדי להבין מסרים הנמסרים בשיחה.

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית, אגף שפות
הפיקוח על הוראת העברית בגיל הרך וביסודי

פעילויות המקדמות את השגת היעדים

עקרונות ודגשים לקידום כישורי השיחה:

1. יצירת הזדמנויות לשיחה חופשית בקבוצה קטנה על נושאים מגוונים ומעניינים. הנושאים יכולים להיגזר מתוכנית הלימודים כמו גם משיחות העולות באופן ספונטני או מתוך השיח בין עמיתים.
2. המטרה היא להרחיב את ההתנסויות של הילדים בלקיחת חלק פעיל בשיחה דיאלוגית ולשכלל את "מנגנוני השיחה", את ההקשבה לדברי האחרים ואת גילוי הסקרנות והעניין בדברים הנאמרים.
3. ככל שהילדים מתפתחים, אפשר לבחון אם הם יכולים בעצמם להתחיל לנהל את השיחה, תחילה בקבוצה קטנה.
4. יש להימנע מלשלט על תורות הדיבור ולצד זאת לעודד ילדים להגיב למה שנאמר על ידי עמיתיהם.
5. בשיחה מנוהלת בכיתה – חשוב שבת השיח הבכירה (המורה) תהיה מודעת למקומה הבכיר בשיחה ותדע להשהות את עצמה לעיתים כדי לאפשר דיאלוג אמיתי. כמו כן, חשוב שהמורה תהיה מודעת למגבלות השיח הדיאלוגי המנוהל. למשל, אם כל פעם שילד מדבר בתורו, הוא מקבל משוב עיקרי מהמורה, נוצר מבנה של השתתפות שבו הן אלה הנמצאות במרכז השיחה ומעריכות את תרומתם של הדוברים, במקום שהדוברים יעריכו ויגיבו האחד לתוכן של האחר.

הצעות לפעילויות המפתחות את כישורי השיחה:

- * מעגל שיחת בוקר סביב קריאה: בגיל זה יש לצפות שיהיה פער בין היכולת של הילדים לקרוא באופן עצמאי לבין הטקסטים שאליהם הם נחשפים (בבית או בכל מדיה אחרת), לכן יש לעודד מעגלי שיח סביב נושאים שהתלמידים קראו או נחשפו אליהם (למשל סיפורי פנטזיה, סיפורים על בעלי חיים). המטרה היא לעורר דיאלוג ולהרחיב ידע עולם. חשוב להרחיב את ההקשרים שבהם יתנהל הדיאלוג. אין לצמצם אותם רק לטקסטים

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית, אגף שפות
הפיקוח על הוראת העברית בגיל הרך וביסודי

- שאותם קוראים התלמידים, בפרט אם התלמידים בתהליך רכישת יסודות הקריאה והכתיבה.
- * עידוד שיחה באמצעות שאלות פתוחות. בכל מצב של תקשורת, כדאי להציע שאלות פתוחות אשר מעוררות מחשבה ודיון.
- * עידוד התלמידים להביע את דעתם, להגיב לדברי חבריהם ולאפשר לתלמידים אחרים לדבר. תגובות מגוונות מתעוררות כאשר מועלים נושאים לדיון שבהם קיימים חילוקי דעות או דעות מנוגדות. למשל מצב של עמימות או אי־בהירות במהלך שיחה מעודד הסבר מורחב. באותו אופן, הצורך לטעון טענה ולבסס אותה מתעורר כאשר יש טענות בעד וטענות נגד או עולה צורך לבחון טענות מסוימות.
- * המנחה הצעיר: הזמנת הילדים להנחות שיחה המתנהלת בקבוצה קטנה בכיתה: העברת ההנחה לילדים תתאפשר לאחר דיון על העקרונות לניהול שיחה. למשל, אם חשוב שהילדים יצביעו או שהשיחה תזרום ללא הכוונה או מתן רשות דיבור.
- * סיור גלריה של סוגיות: בפעילות זו מחלקים את הכיתה לקבוצות קטנות. כל קבוצה עוברת במספר תחנות. בכל תחנה יש שאלה פתוחה לדיון. אפשר לשלב בה חומרים ויזואליים, כגון צפייה בסרטון, בתמונות, בליווי שאלה לדיון. אפשר לעסוק בתחנות בנושאים חברתיים (איך פותרים סוגיות חברתיות שונות), סביבתיים או בכל נושא לימודי שייבחר.
- * משחקי סיפור בשרשרת הדורשים הקשבה ותגובה רלוונטית.
- * התוכנית הפדגוגית "מעגל הקסם".
- * קריאה שיתופית של סיפור וניתוח דיאלוגים בסיפור או לחילופין, סיפור המסופר בגוף שלישי והמצאת הדיאלוג בין דמויות הסיפור. הבנת הכוונות, הרגשות והמחשבות של הדמויות השונות וניסוחם למסרים דבורים. כמו כן, אפשר לכתוב ספרון לדמויות.
- * סדנת עיתונאים: כתיבת כתבות לעיתון הכיתתי תוך שימוש במשלב לשוני מתאים לסוגה ותוך התייחסות למשמעות של שימוש במשלב כזה בכתבה עיתונאית.
- * משחק שני הכובעים: התנסויות בלקיחת תפקיד ובהחלפת תפקיד באותו אירוע. פעילות זו מעודדת שיח טיעון או הסבר וכמו כן, מעודדת זוויות מבט שונות על אותה סוגיה.

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית, אגף שפות
הפיקוח על הוראת העברית בגיל הרך וביסודי

למשל, ילדים הרוצים לשכנע את הוריהם לאמץ כלב, או לשכנע את מנהלת בית הספר להאריך את זמן ההפסקה הפעילה. פעילות זו מעודדת גם ניתוח סוגי שיחה שונים למשל, השיח בבית, בהשוואה לשיח עם מנהלת בית הספר.

שיח מורחב

יעדים נדרשים ומגוון התנהגויות המעידות על השגתם

הפקה של שיח מורחב בנושאים מגוונים ומרוחקים. שכלול של הסוגות המוכרות (כגון סיפור והסבר) והתפתחות הדרגתית של סוגות המזוהות עם השיח הבית ספרי למשל, הסוגה המידעית (כגון הסבר המבוסס על היגיון מסוים או טיעון).

1. הפקת השיח המורחב כוללת רצף בסיסי של מבעים "משורשרים" בעלי מארג פנימי המותאם לסוגת השיח: סיפור, תיאור, הסבר.

2. יש לחשוף את התלמידים ולתמוך בהיכרות עם סוגות ותת־סוגות של טקסטים – סיפור, שיח הסבר מידעי, שיח למטרות טיעון ושכנוע, שיח למטרות הנחיה והפעלה, שיח רפלקטיבי.

3. יש להרחיב ולשכלל את ההיכרות עם מגוון הסוגות ותת־הסוגות שהתלמידים נחשפים אליהם בשיח הדבור והכתוב.

מגוון התנהגויות המעידות על השגת היעד:

* מספרים סיפור אישי אותנטי או דמיוני.

* מתארים חוויה.

* מספקים הסבר.

* טוענים טענות מגוונות ומתחילים להתחשב בטענות נגד.

* מספקים הסבר בלשון ההוראות.

פעילויות המקדמות את השגת היעדים

להלן הצעות נוספות המקדמות שיח מורחב:

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית, אגף שפות
הפיקוח על הוראת העברית בגיל הרך וביסודי

- * "הכה את המומחה": אפשר להזמין כל פעם הורה שעוסק בפעילות או במקצוע אחר וללמוד עליו. פעילות זו דורשת היערכות והכנה מוקדמת של התלמידים. אפשר להכין שאלות לשיחה עם ה"מומחה" או ללמוד על ריאיון ולהכין את הריאיון להורה. פעילות זו לא רק שתעשיר את יכולות השיח המורחב של התלמידים אלא גם תחשוף אותם לתחומי דעת שונים ותפתח את הכישורים הפרגמטיים בהקשרי התוכן השונים. בהמשך אפשר לעסוק בתחומים שהתלמידים נחשפו אליהם תוך המשך פיתוח כישורי השיח המורחב. לדוגמה: לשחזר את השיחה או הריאיון, להסביר מה תפקידו של המומחה - עורך דין, נגר וכדומה.
- * "שיח וכתובה בעקבות סיפורים": מטרתה של פעילות זו היא להראות גרסאות שונות של אותם הסיפורים. החשיפה לגרסאות שונות (למשל של אגדות עם) תעורר שיח על לשון הטקסט, על הסגנון ועל המשלב.
- * "שיטת חלוקה (Jigsaw)": הילדים מתחלקים לקבוצות, כל קבוצה חוקרת חלק אחר מנושא משותף. כך מתגבשות קבוצות "מומחים" ואשר לאחר מכן משתפים את כל הכיתה במה שלמדו.
- * "בכאילו אנחנו...": בדומה לתיאטרון, יוצרים סיפור דמיוני שבו התלמידים והמחנכת נכנסים לתפקידים שונים הקשורים לאותו הסיפור. הרעיון הוא לדון בנושא ולפתח נקודות מבט שונות סביב אותה סוגיה באמצעות ה"שחקנים" אך מתוך זווית הראייה של מישהו אחר. למשל, "רוצים להקים בית ספר חדש? איך הוא יראה מנקודת מבטם של המורים? של הילדים? של האדריכל? וכדומה.
- * שיח גלריה: המורה יחד עם מורה נוספת למשל, המורה לאמנות בוחרות תמונות שונות של אמנות מופשטת ומבקשות מהקבוצה הקטנה של המבקרים להתייחס לצבע, לצורה, לתחושה שהתמונה מעוררת ולהביע ביקורת על היצירה בכללה. כל קבוצה תבחר את התמונה האהובה עליה ותנסה לשכנע את האחרות על טיב התמונה. פעילות זו תעורר שיח הסברי, דיון, נימוקים לכאן ולכאן ובכלל קביעת אמות מידה הקשורות לתחום הדעת (במקרה הזה אומנות). אפשר כמובן ליישם רעיון זה עם תחומי דעת שונים.

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית, אגף שפות
הפיקוח על הוראת העברית בגיל הרך וביסודי

- * שיח וכתביבה סביב הסבר מדעי והסבר הומוריסטי: לדוגמה: בעקבות הספר למה? מאת
לילה פראד: בספר שאלות מדעיות (כגון: למה לזברה יש פסים, למה הליוויתנים
משפריצים מים או למה לגמל יש דבשת). התשובות מתחלקות לתשובות מדעיות
(הפסים של הזברה כאמצעי לבלבל את הטורף) ולתשובות הומוריסטיות (הזברות הן
סוסים שלבשו פיג'מות). פעילות זו תלווה בדיון בקבוצות קטנות המתמקד בהבדל בין
הסבר מדעי לכל הסבר חלופי אחר.
- * כתיבת שלטים לבית הספר: פעילות שיכולה להתאים לכיתה א מכיוון שהיא כוללת
כתיבה של יחידות שיח קצרות. הפעילות עוסקת בכתיבה של שלטים פונקציונליים שיהוו
חלק מהסביבה האוריינית החינוכית. הפעילות כוללת עיסוק בתוכן (מה נכתוב, לשם מה
נכתוב) ועיסוק בלשון השלטים, במשלב ובסגנון (איך נכתוב), למשל "חייך לשומר".
- * שיח וכתביבה של קומיקס: אפשר להפוך כל סיפור (תנכי, היסטורי, אישי) לסדרת קומיקס.
פעילות זו מעוררת שיח על מה ואיך לכתוב, כמו גם דיון על מערכות ייצוג שונות,
לדוגמה, איך מסמנים בקומיקס כעס, פליאה, צעקה וכדומה.
- * שיחה וכתביבה סביב הפקת אלפון בית ספרי: ילדי כיתות א-ב יפיקו חוברת מאורגנת
בסדר אלפביתי בנושאים אשר כוללים מושגים מעולם בית הספר. למשל, מ – מזכירות,
ה – הפסקה פעילה, ח – חדר מורים. הנמענים יהיו ילדי הגן אשר יעלו שנה לאחר מכן
לכיתה א. מטרת הפעילות היא לפתח מודעות פונולוגית, קשרי אות-צליל (איזה אות
מתאימה לאיזו מילה) וגם היכרות עם סוגה: הגדרה והסבר. כאשר יש נמען אמיתי,
אפשר לשוחח על התאמת הטקסט לידע שלו.
- * סיור לימודי והתנסויות בניהול שיח מותאם להקשר ולנסיבות (למשל, ביקור בספרייה
ובמוזיאון). הסיור דורש היערכות.
- * מדרשי תמונה וסיפורים על פי תמונות ברצף.